

ЭТНІЧНЫЯ ЖАРТЫ ЯК КРЫНІЦА ЭТНАЛАГІЧНАГА ДАСЛЕДАВАННЯ

А. А. Жвалеўская

Этналагічнае даследаванне часта патрабуе дадзеных, якія адлюстроўваюць не толькі фактычныя аспекты жыцця народа, але і яго ментальную складаючую. Тое, як этнасы ставяцца да розных сацыяльных, культурных, палітычных і іншых з’яў, вывучаецца не менш сур’ёзна, чым вонкавы бок гэтых з’яў. Таму фальклор наогул і гумар у прыватнасці з’яўляецца каштоўным матэрыялам для аналізу.

У фальклоры кожнага народа сустракаюцца этнічныя жарты, накіраваныя на высмейванне асоб пэўнага этнасу, дзе прадмет смеху надзяляецца асабліва недарэчнай рысай характару ці мадэллю паводзінаў. Гэтыя жарты носяць назву этнічных [5, с. 1]. На першы погляд можа стварыцца ўражанне, што менавіта такі гумар з’яўляецца найбольш прыдатным матэрыялам для вызначэння этнічных рыс. На думку даследчыка гумару Анатоля Дзмітрыева, «стэрэатыпы, прадстаўленыя ў этнічным гумары, больш адэкватна адлюстроўваюць рэчаіснасць з-за іх супрацьстаяння стэрэатыпам ідэалагічным, якія амаль заўсёды свядома скажаюць рэчаіснасць» [1, с. 309]. Але нават прымаючы такі пункт гледжання, трэба прызнаць, што пры больш пільным разглядзе становіцца відавочным, што пры аналізе этнічных жартаў трэба ўлічваць вялікую колькасць фактараў, перш чым вызначаць, што менавіта гэты гумар кажа нам пра той ці іншы этнас.

Агульнай характарыстыкай этнічных жартаў з’яўляецца тое, што часцей за ўсё адзін і той жа народ смяецца з розных этнасаў. Кожны з гэтых этнасаў мае ў гумарыстычных творах свае характэрныя для этнічных жартаў рысы, на аснове якіх і будуюцца гумарыстычны эфект.

Даследчыкі этнічнага гумару вылучылі пэўныя этнасы, якія з’яўляліся ці з’яўляюцца мішэнню этнічных жартаў. Напрыклад, Федэрыка Візані [8, с. 39–44] і Эміль Дрэйцэр [6, с. 17–18] вызначылі, з каго часцей за ўсё смяяліся ў СССР і ў постсавецкай Расіі; вышэйузгаданы Крысці Дэвіс зрабіў параўнаўчыя табліцы для вялікай колькасці этнасаў ва ўсім свеце [5, с. 11, 42, 52]. Такім чынам атрымалася вызначыць, што этнічныя жарты накіраваны не супраць любога этнаса; кожны народ смяецца з пэўных этнічных груп ці этнасаў, і для кожнага народа гэтыя этнасы ці этнічныя групы адрозніваюцца. Таму істотным з’яўляецца пытанне, чаму менавіта такія, а не іншыя этнасы робяцца прадметам жартаў, і што можна сказаць пра гэтыя этнасы, зыходзячы з таго, што яны фігуруюць у гумарыстычным фальклоры.

Цікавай думкай наконт таго, якія менавіта этнасы ці этнічныя групы робяцца аб'ектам жарту, з'яўляецца ідэя пра тое, што гэтыя этнасы ці этнічныя групы ў нечым падобныя да тых, хто з іх смяецца [5, с. 43]. Гэта даволі проста тлумачыцца тым, што людзі могуць смяяцца толькі над тымі з'вамі і персанажамі, якія ім блізкія і зразумелыя. Абагульняючы гэта, можна сказаць, што людзі здольныя смяяцца з іншага, толькі калі яны бачаць у ім адлюстраванне сябе, няхай і скажонае. Таму этнічныя жарты неабходна разглядаць з пазіцыі пэўнага пабабенства народаў, якія распаўядаюць гэтыя жарты, і народаў, якія ў іх фігуруюць.

Разам з тым трэба зазначыць, што не любое пабабенства выклікае жарты. Для таго, каб прадстаўнікі этнаса ці этнічнай групы пачалі фігураваць у гумарыстычных творах, яны павінны быць у пэўным сэнсе падпарадкаваныя таму этнасу, які распаўядае дадзеныя гумарыстычныя творы [5, с. 43]. Гэтае падпарадкаванне можа быць лінгвістычным, як напрыклад, у бельгійцаў, якія размаўляюць па-французску і, такім чынам, разглядаюцца як народ, які знаходзіцца ў культурнай залежнасці ад французцаў як галоўных носьбітаў дадзенай мовы.

Таму існаванне такіх жартаў можна часткова растлумачыць пашыранай сярод даследчыкаў гумара тэорыяй перавагі. Згодна з ёй, «асноўнай крыніцай смеха з'яўляецца пачуццё перавагі» [7, с. 56]. Смеючыся з іншых народаў, прадстаўнікі пэўнага этнаса адчуваюць сябе лепшымі за гэтыя народы.

Гэтае няроўнапраўнае стаўленне можа разглядацца і ў іншым ракурсе. Для таго, каб лепш зразумець яго, трэба вызначыць, за якія менавіта якасці высмейваюцца прадстаўнікі таго ці іншага народа. Акрамя таго, трэба ўлічваць, у якіх умовах і ў якіх грамадствах распаўядаюцца тыя ці іншыя жарты. Напрыклад, у выпадку, калі пэўныя этнасы дэманструюць адсутнасць разумовых здольнасцяў, трэба ўважліва разгледзець, у чым менавіта праяўляецца гэтая адсутнасць. У адных выпадках гэта можа быць няздольнасць да самых простых сельскагаспадарчых прац і звязаных з імі заняткаў, як, напрыклад, у жартаў пра спораўцаў, зафіксаваных у XIX стагоддзі [3, с. 92], а ў іншых – няўменне авалодаць тэхнічнымі новаўвядзеннямі. Апошняе можна ўбачыць у вялікай колькасці сучасных этнічных жартаў: гэта могуць быць прадстаўнікі аграрных грамадстваў, недастаткова адукаваныя і недасведчаныя і ў цэлым больш прыхільныя да традыцый і да старога ладу жыцця, чым прадстаўнікі таго народа, які складае пра іх жарты [5, с. 83]. Такі ж самы аналіз можна прымяніць і да жартаў, дзе прадстаўнікі этнасаў паказваюцца хітрымі, хцівымі, баязлівымі і г.д.

Суадносна, этнічныя жарты даюць даследчыку магчымасць даведацца, якія якасці і ў якіх сваіх праявах запатрабаваныя ў тых

часавых і прасторавых каардынатах, у якіх існуюць гэтыя жарты. Дакладней, у жартах адлюстроўваюцца тыя запатрабаванні, якія высоўвае этнас-носьбіт дадзеных жартаў. У дачыненні да этнасаў, якія ўзгадваюцца ў жартах, этнічны гумар дае звесткі пра тое, наколькі гэтыя этнасы адпавядаюць гэтым запатрабаванням. Іншымі словамі, этнічны гумар не паказвае нейкіх абсалютных стандартаў: этнасы, якія высьмейваюцца ў жартах не з'яўляюцца па сваёй прыродзе неразумнымі, хітрымі ці хцівымі. Яны бачацца такімі толькі ў тых рамках, якія задаюць этнасы-стваральнікі дадзеных гумарыстычных твораў.

Для таго, каб атрымаць адказ на пытанне, чаму ствараюцца этнічныя жарты, трэба перш за ўсё вызначыць, якія адносіны існуюць паміж этнасам-носьбітам і этнасам-аб'ектам жартаў. Самай відавочнай падставай для ўжывання этнічных маркераў з'яўляецца неабходнасць падкрэсліць сваю этнічную прыналежнасць [2, с. 176]. Такая неабходнасць можа з'явіцца ў выніку спроб асіміляцыі з боку іншых этнасаў, траплення этнічнай групы (часцей за ўсё імігрантаў) ў асяроддзе, дзе дамінуе іншы этнас. У такіх умовах прадстаўнікі этнасу вымушаны абараняць свае своеасаблівыя рысы характару і ладу жыцця, у тым ліку і шляхам стварэння і распаўсюджвання этнічных жартаў, якія адмаўляюць тыя нормы, якія навязваюць «дамінуючыя» этнасы. Пры гэтым «дамінуючы» этнас не ў меншай ступені зацікаўлены ў тым, каб паказаць, што гэтыя адрозненні не адпавядаюць тым нормам, якія з'яўляюцца агульнапрынятымі, і зацвердзіць сваю этнічную ідэнтычнасць.

Разгляд культурнага кантэкста грамадства праз этнічныя жарты магчыма правесці і ў іншым ракурсе. Сам факт распаўсюджвання жартаў пра той ці іншы народ, ці агульны ўзровень папулярнасці этнічных жартаў у грамадстве могуць шмат сказаць пра яго членаў.

Перш за ўсё, неабходна ўлічваць тое, наколькі этнічны гумар распаўсюджаны ў межах пэўнага этнасу ў пэўны час. На думку Крысці Дэвіса «пад'ём у этнічнай свядомасці і зацвярджэнні этнічнасці... непазбежна суправаджаецца бумам этнічных жартаў» [5, с. 2]. Пакідаючы па-за ўвагай пытанне, што ў дадзеным выпадку з'яўляецца прычынай, а што следствам (бо гэтае пытанне немагчыма вырашыць адназначна), варта падкрэсліць існаванне дадзенай карэляцыі. Зафіксаваўшы ў нейкі прамежак часу вялікую колькасць этнічных жартаў, якія распаўсюджваюцца ў межах народа, можна з упэўненасцю казаць, што дадзены народ хвалюе этнічнае пытанне і звязаныя з ім праблемы.

Часам этнічны гумар можа быць створаны на сацыяльнай аснове. Напрыклад, у традыцыйным украінскім гумары XIX – пачатку XX стагоддзя шмат жартаў пра палякаў [4, с. 80–81], якія належылі да прывіліяванага саслоўя, у той час як стваральнікамі жартаў былі сяляне ці

мяшчане. У іншых выпадках дынаміка роста ці спада папулярнасці твораў пра пэўны этнас кажа пра дынаміку ўзаемаадносінаў гэтага этнаса з этнасам-носьбітам жартаў. Пры гэтым варта памятаць, што дынаміка зменаў у этнічным гумары адпавядае ў большай ступені зменам у тым этнасе, які іх распаўядае, а не ў тым, які робіцца іх прадметам.

З усяго гэтага можна зрабіць выснову пра тое, што этнічныя жарты могуць быць выкарыстаны для атрымання толькі адносных звестак пра тыя народы, якія ў іх фігуруюць. Перш за ўсё, гэта ўсведамленне таго, што гэтыя народы з'яўляюцца хоць і адрознымі, але ўва многім падобнымі да народаў, якія прыдумваюць і распаўядаюць пра іх жарты, і што гэтае адрозненне і падабенства ўсведамляецца і тымі, і тымі. Па-другое, народы, якія фігуруюць у гумарыстычных творах, знаходзяцца ў няроўнапраўных адносінах з тымі, хто распаўсюджвае гэтыя творы. Нарэшце, самай важнай высновай пра гэтыя народы з'яўляецца тое, што яны не цалкам адпавядаюць тым нормам, якія прадстаўляе і дыктуе этнас-носьбіт жартаў. Іншымі словамі, этнічны гумар уяўляе сабой надзвычай іншасказальны тэкст, які трэба інтэрпрэтаваць і ўжываць з вялікай асцярожнасцю.

Літаратура

1. *Дмитриев А. В.* Смех: социофилософский анализ / А.В.Дмитриев, А.А.Сычев. М, 2005.
2. *Дмитриев А. В.* Социология политического юмора : Очерки. М., 1998.
3. *Ставрович Э.* Село Спорово // Виленский сборник. Вильна : издал В. Кулин, 1869. С. 88–98.
4. Україна сміється: сатира та гумор: в 3 т. / [Декада української літератури та мистецтва, Москва, 1960]. Т. 1: Народна сатира та гумор дожовтневого періоду / [упорядкували Ф. І. Лавров та І. П. Березовський; малюнки К. Г. Агніта і інш.]. 394 с., [14] л. іл.
5. *Davies C.* Ethnic humor around the world: a comparative analysis. – Bloomington&Indianapolis, 1990.
6. *Draitser E.* Taking penguins to the movies: ethnic humor in Russia. Wayne State University Press, 1998.
7. *Feinberg L.* The secret of humor. Amsterdam, 1978.
8. *Visani F.* La satira in Unione Sovietica, 1970–1990. Torino, 2004.

ИДЕОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ В ЗАКАРПАТЬЕ В 1939–1944 гг. В СВЕТЕ ТЕОРИИ ЭТНОСИМВОЛИЗМА Э. СМИТА

О. Г. Казак

Известный британский ученый, приверженец теории этносимволизма Э. Смит призывает «переместить фокус исследований от чисто внешних